

„A sebesült ellenség megdicsérte őket...”

Csikány Tamás: *Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban*
Segédkönyvek a hadtörténet
tanulmányozásához.

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2000. 189 o.

Az 1848–49-es szabadságharc a magyar történelem legnépszerűbb időszakai közé tartozik. Ezt bizonyítja, hogy az elmúlt másfél évszázad során hatalmas mennyiségű szakirodalom keletkezett a témában. Az alig másfél éves periódusról szinte minden magyar állampolgár kialakította a maga véleményét, így az 1848–49-es eseményekkel foglalkozó történész abban a ritka szerencsés helyzetben van, hogy kutatómunkája széles érdeklődésre tarthat számot. A történeti köztudatban azonban az évszázados tradícióknak, az előző politikai korszakok prekoncepciókkal terhelt történetírásának, történelemtanításának „köszönhetően” számos téves adalék, elmélet él tovább. A szabadságharc eseményeinek forrásközpontú feltárása az 1980-as évek óta reneszánszát éli. A *Hadtörténeti Intézet* és a *Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem* kutatói alaposan kivették részüket ebből a munkából, az elsőrangú kutatási lehetőségeket kihasználva sorra jelentetik meg tanulmányaikat, szakkönyveiket, forráskiadványaikat. Az előző év „termésének” egyik érdekes és értékes darabja Csikány Tamásnak a honvédtüzérség történetét feldolgozó kötete.

A munka jelentős hiány pótlására vállalkozott, hiszen a szabadságharc hadjárait, egyes útközeteit már többen feldolgozták – ugyan itt is szükség van még további kutatásokra –, de az alakulat- és fegyvernemtörténet terén jelentős lemaradás tapasztalható. Első megközelítésre különösen tünhet, hogy a fegyvernemek történetét összefoglaló munkák sorát a tüzérséggel foglalkozó kötet nyitja meg. Felmerülhet a kérdés, miért nem a jelentősebb tömegeket megmozgató gyalogság vagy a hagyományo-

san magyar fegyvernemnek tekintett lovaság nyitja a sort. Magyarazatként nem csupán a szerző kutatási területét jelölhetjük meg (hiszen a kiadót ilyen korlátok nem kötik), hanem a munka egyik alapvető megállapítását, miszerint a magyar honvédség a korban (is) döntő jelentőségű fegyvernem terén, leküzdve minden nehézséget, tradíciót, előítéletet Európa élvonalába tartozott, és sok esetben túlszárnyalta a gazdasági és személyi tekintetben sokkal jelentősebb erőforrásokat megmozgatni képes vetélytársait. A magyar tüzérség számára talán az jelentette a legnagyobb dicséretet, hogy osztrák és orosz ellenfeleik egy győztes magyar csata vagy a szabadságharc leverése után az őket felülmúló francia tüzérek után érdeklődtek, és döbbenet tapasztalták, hogy a magyar útegeket a néhány hét alatt kiképzett, a tüzéri mesterség fortélyainak elsajátítására alkalmatlannak tartott magyar tüzérek kezelték. Ennek a hatalmas katonai bravúrnak az okait kereste a szerző.

Csikány Tamás a munka szerkesztése során megfelelően alkalmazkodott az alapvető célkitűzésekhez. Szakított a szabadságharc bemutatásának lineáris hagyományaival és a fegyvernem kialakulásának szakaszait, különböző situációkban való alkalmazását külön-külön fejezetekben mutatja be. Elsősorban a fejlődésre, a legjellemzőbb motívumokra helyezi a hangsúlyt, hiszen nem bocsátkozik a munkát széttördelő részletes és a hadjáratok összességére kiterjedő csataleírásokba, hanem minden egyes esetben megpróbálja megkeresni a legfontosabb, az adott fejezet számára legtöbb adattal szolgáló eseményt. A megfelelő időpontban történő szemléltetésnek speciális feladata, hogy ezek a gyorsan pergő, emberközeli „mozgó képek” megtörjék a munkának a tudományos adatközlés szabályaihoz szigorúan ragaszkodó részleteit, és az olvasó számára valami olyasféle személyes élményt nyújtanak, amilyen az az élmény lehetett, melynek hatására szerző is a korszakot kutató történész lett.

A munka első két fejezete a császári királyi tüzérség szervezetét mutatja be. A szerző röviden áttekinti azt a folyamatot, amely a 18. század közepén bevezetett első jelentősebb reformtól – a békeidőben is hadrendben álló tüzérkötelék megszervezésétől –, a napóleoni háborúkat követő átalakításig tartott. A magyar honvédtüzérség megszervezésének egyik legfontosabb alapját maga az Udvari Haditanács teremtette meg azzal, hogy 1816-ban felállította a magyar korona országaiban állomásozó 5. tüzérezredet, amelynek jelentős része 1848-ban Magyarországon tartózkodott. A szakirodalomban közismert tény, hogy az 5. cs. kir. tüzérezred közül egynek sem volt magyarországi kiegészítési területe, és magyarok csupán különleges engedéllyel juthattak az elitfegyvernembe. A szerző rámutat arra, hogy ennek az volt az oka, hogy a birodalmi vezetés nem tartotta megfelelőnek a magyar lakosság műveltségi szintjét ahhoz, hogy közülük elegendő számú elitkatonának minősülő tüzért lehessen kiállítani. Külön fejezet mutatja be a tüzérségi állományban rendszeresített lövegeket – ágyú, vetágyú (tarackok), mozsarak, röppentyűk – és a hozzájuk használt lövedékeket. A tábori tüzérség legelterjedtebb, általánosan használt lövegtípusának a hat fontos ágyú, a legmodernebbnek pedig a rakéta elv alapján működő, könnyen mozgatható röppentyű számított. A fejezet részletesen ismerteti a különböző típusok jellemzőit (találati pontosság, lőtávolság, optimális felhasználhatóság stb.).

A szabadságharc elemzésekor alapvetően ismerni kell az ellenfelek katonai erejét, és ennek összetételét. Csikány Tamás külön fejezetet szentel ezek bemutatására. Megállapítása szerint a császári haderő 1848-ban megközelítőleg 200 üteget – az üteg a tüzérség alapvető harcászati egysége volt – tudott kiállítani. A legelterjedtebb hat fontos gyalogüteg négy 6 fontos ágyúból és két 7 fontos tarackból állt, kiszolgálását 66 különböző beosztású tüzér, 43 szekerész, 2 kovács és egy nyerges, tehát összesen 112 fő látta el. Az ütegeket megkülönböztették egymástól a használt ágyúk úrmérete (6, 12, illetve 18 fontos), valamint mobilitása

szerint. A 18. századi és különösen a napóleoni háborúk tapasztalatai alapján egyre nagyobb számban kezdtek el felállítani lovaslövő, majd lovasütegeket. A lovaslövőütegnél a kezelőszemélyzet külön lovakon követhette a lövegeket. A következő újítás a lovasüteg kialakítása volt, aminél a löveg meghosszabbított talpszárára egy bőrülést, „hurkát” szereltek, amelyre felülhettek tüzérek. Az osztrák ütegek 42%-a volt lovas.

A szerző jól értelmezhető ábrák segítségével mutatja be a tüzérség helyzetét az osztrák és az orosz hadrendben. A szabadságharc végkifejlete szempontjából a legfontosabb tüzérséggel kapcsolatos adat szerint a szövetséges hatalmak hadseregeinek összesen 860 löveget sikerült felvonultatniuk Magyarországgal szemben.

Az előzmények és a háttér ismertetése után a szerző a tüzérség megszervezésének történetét kíséri végig az 1848-as és az 1849-es évben. Bár az április törvények nem biztosítottak egyértelmű keretet az önálló magyar hadsereg kialakítására, a magyar minisztérium első feladatai közé a tartozott a készletek felmérése. Az első ütegek kiállítása a Magyarországon állomásozó és a május 7-i uralkodói rendelet értelmében a magyar hadügyminisztérium alárendeltségébe tartozó 5. tüzérezredből történt. A rendelkezésre álló tüzérségi kapacitást azonban csökkentette, hogy a magyar hadügyminisztérium az osztrák hadügyi szervek kérésére május 8-án két tüzérszázadot a fiumei tengerpart védelmére rendelt ki. A meglévő kapacitások maximális kihasználása mellett nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar vezetésnek meg kell oldania az új magyar ütegek felállításának személyi, technikai, pénzügyi és nem utolsósorban politikai problémáját. Az áthidaló, időleges megoldást az Országos Nemzetőrségi Haditanácson belül megszervezett, Lukács Dénes vezette tüzérségi osztály tevékenysége jelentette. Az első önálló lépések a nemzetőrségi tüzérség kialakítását célozták. Néhány kivételtől eltekintve ezekre az alakulatokra, hasonlóan a gyalogos és lovas nemzetőrökhöz, komolyan csupán a helyi védelemben lehetett számítani. A reguláris hadsereg magját képező honvédtájszóljak szervezése a május 15-i miniszter-

elnöki rendelet kibocsátása után indult meg. Ezen alakulatok mellé egy lovasüteg kiállítását is elhatározták. A magyar tüzérség magját jelentő alakulat történetét részletesen ismerteti a szerző. A magasan kvalifikált önkéntesek kiképzése gyorsan haladt, és a szkeptikus „öreg” tüzérek várakozásaival ellentétben az augusztus 18-án tartott nyilvános éleslövészetben a Psotta Mór (Moritz Wilhelm Psotta von Barenfels) által vezetett alakulat kiválóan vizsgázott. Talán ezt a napot tekinthetjük a honvédtüzérség alakuló ünnepnapjának. Az egyre nagyobb lendülettel folytatódó szervezés legnehezebb feladatát a szakképzett irányítószemélyzet kiállítása jelentette, hiszen a lövegek gyártását könnyebben meg lehetett szervezni, mint megfelelő képességű tüzéreket hadrendbe állítani. Hozzá kell tenni ehhez, hogy a kor felfogása szerint a tüzérek alapos kiképzéséhez hosszú évekre volt szükség, ennyi idő természetesen nem állt rendelkezésre. A kezdetben néhány hetes, majd néhány napos kiképzés után az újoncnak szinte azonnal a harctereken kellett bizonyítani tudásukat az ellenfél több éves, akár évtizedes gyakorlattal rendelkező tüzéreivel szemben. Minőségi javulást jelentett az augusztus közepén megjelent, Mack József által írt „Kézikönyv a tüzérség számára” című munka, melynek segítségével megindult a legfontosabb elméleti és gyakorlati ismeretek rendszeresített, egységesített oktatása. Az első honvéduteg szeptember 19-én hagyta el a kiképzőlaktanyának számító pesti Újépületet. A személyi feltételek megteremtése mellett természetesen komoly gondot jelentett a megfelelő számú és minőségű fegyverpark kialakítása. A fogyatkozó készletek miatt önálló fegyver, lőszer és lőporgyártás megindítása is szükségessé vált. A munkát szintén Lukács Dénes irányította.

Az udvar és Magyarország nyílt szembefordulása, az október 3-i uralkodói manifesztum után a tüzérség egységes irányítás alá került. Az Országos Nemzetőri Haditanács által vezetett „nemzetőri” és a hadügyminisztérium által vezetett volt cs. kir. ütegeket a hadügyminisztérium Tüzérségi és fölfegyverzési osztálya alá rendelték. Az

osztály élén Láhner György ezredes, ennek tüzérségi szakán pedig Kaufmann Károly őrnagy állt. A feszített munkatempó hatására 1848 végén 343 löveg állt a honvédsereg rendelkezésére. A szerző értékelése szerint az önvédelmi harc harcászatiilag szakszerű feltételeit a főhadseregnél sikerült biztosítani, a mellékhadszíntereken harcoló alakulatok felszerelésében pedig fontos szerepet kapott a helyi kezdeményezésre megindult lövegyártás és a zsákmányolás. Az osztrák előrenyomulás következtében a tüzérség ellátásának központja a nagyváradi várban felállított fegyvergyár lett. 1849-ben azonban már egyre nagyobb problémát jelentett az újonnan felállított ütegek megfelelő személyzettel való ellátása és az egyre fogyatkozó számú újoncok kiképzésére alkalmas tisztek hiánya. Láhner és Lukács, valamint a beosztottak háttér munkájának eredményeképpen 1849 nyaráig sikerült létpést tartani a folyamatosan növekedő igényekkel, a Hefler József őrnagy által kidolgozott szervezeti reformok után pedig a készletek optimális elosztását is sikerült megoldani. Így 1849 júliusának végén a magyar hadseregben 482 löveg 60 ütegben teljesíthetett szolgálatot. Csikány Tamás hadtestenként mutatja be a felállított ütegek beágyazódását az egyes csapattestek hadrendjébe, így a különböző idősíkokban részletes adatokkal rendelkezünk az egyes alakulatok erejéről és szervezeti formáiról. A modern harcászati elveket legtökéletesebben a Görgei Artúr által vezetett hadtesteknél és a tavaszi hadjáratban részt vett főseregnél sikerült megoldani. Az ütegszervezés magyar specialitását abban jelöli meg a szerző, hogy a magyar alapegységekben nyolc löveget rendszeresítettek, ennek következtében az osztrák tüzérség ütegei erejüket tekintve a küzdelemben gyakran alulmaradtak. Az újítás sikerességét leginkább az szemlélteti, hogy a szabadságharc leverése után az osztrák hadseregben is rendszeresítették a megemelt lövegszámú ütegeket.

A munka következő nagy tematikus egysége a tüzérség harcászati alkalmazásának elméleti lehetőségeit és ennek gyakorlati megvalósulását mutatja be. A fegyver-

nem tábori, várvédelmi és ostrom alatti felhasználását külön-külön fejezetben elemzi. A tábori tüzérség bemutatásakor külön kitér a tüzérség menetoszlopban való elhelyezkedésre, a táborozás rendjének ismertetésére, a harcrendben elfoglalt helyére; a támadás és védekezés, az erdős-hegyes terepen való operálás, helységek és átkelőhelyek védelmének és támadásának során viselt szerepére. A szerző először bemutatja az egyes feladatok végrehajtásának elméleti követelményeit, majd egy-egy jellemző példa segítségével azt, hogyan valósult meg az elmélet a gyakorlatban.

Külön fejezetet szentel a vártüzérség bemutatásának. A 19. századra a hadviselésben alapvető változások mentek végbe, a várak, erődítmények elvesztették korábban jellemző meghatározó szerepüket, a hadjáratok célja már nem ezek elfoglalása lett, hanem a főeregek megsemmisítése, megadásra kényszerítése. Ez azonban nem jelenti, hogy a várak teljesen elvesztették stratégiai jelentőségüket, csupán feladatuk módosult: megkülönböztethetünk stratégiai átkelőhelyeket védő, fontos városokat uraló, hadseregek befogadására alkalmas, azok utánpótlását biztosító erődöket. A várvédelem legfontosabb eszközei (hasonlatosan a várostromhoz) a különböző űrméretű lövegek voltak. A stratégiailag fontos erődökbe igyekeztek minél nagyobb erejű tüzérséget koncentrálni, hogy ezzel is megakadályozzák a sikeres ostromot, kiküszöböljék a támadóknak az ehhez nélkülözhetetlenül szükséges tüzérségi fölényét. A nagy űrméretű, olcsóbb, de nehezebb, vasból öntött várvédő lövegek mellett jelentős mennyiségben helyeztek el tábori tüzérséget is, amelyekkel a védők kitérőit lehetett támoogatni. A szabadságharc első komoly sikerei közé tartozott a komáromi erőd biztosítása, a várvédelem megszervezése. A fejezetben Csikány Tamás a komáromi várvédelmet emeli ki, emellett Pétervárad védelmére három bekezdés jut, Lipótvárat és Munkácsot pedig csupán megemlíti, Eszék-ről pedig nem esik szó. Véleményünk szerint kissé részletesebben is ki lehetett volna térni az utóbbi erődök bemutatására, ugyan a komáromi volt a legjelentősebb közülük,

de ezt is dolgozta fel legalaposabban az eddigi szakirodalom.

Várostromra az ellenséges főserég sikeres elűzése után került sor. A hadjáratok befejeződéséig általában csupán egy kisebb különítmény feladata volt az ellenséges erőd blokádtartása. A komoly ostrom csupán az ellenséges főerőknek a hadműveleti területről való visszaszorítása után indulhatott meg. A tüzérség az ostrom során, a védelemhez hasonlóan alapvetően kétfajta lövegeket alkalmazott, természetesen nagy űrméretű ostromlövegeket és az ezek védelmére szolgáló tábori lövegeket. Az ostrom kivitelezése komoly hadmérnöki tervezést igényelt, kijelölték a vár azon szakaszát, melyet az ostromlövegek támadtak, majd megkezdték a lövegek és a katonák védelmét szolgáló sáncrendszer kialakítását. A munka több várostromot is bemutat: a legnagyobb irodalommal rendelkező budai küzdelem mellett részletesen elemzi az aradi és a temesvári vár elleni küzdelem tanulságait, a két erdélyi – gyulafehérvári és dévai – ostrom ismét csupán említés szintjén jelenik meg a munkában.

A tüzérség alkalmazását bemutató fejezetekről összességében elmondható, hogy a harcászati alapelvek bemutatását szemléletesen sikerült megoldani. A jól kiválasztott leírások segítségével értékelni lehet a honvédtüzérség teljesítményét, hogy milyen mértékben sikerült megfelelni a kor haditechnikai színvonalának, a rohamléptekben elsajátított ismereteket hogyan ültették át a gyakorlatba.

Önálló fejezet foglalkozik a lőszerellátás megszervezésével és az utánpótlás rendszerének működésével. Az alapvető problémát annak megállapítása jelenti, hogy mennyi volt egy adott időszak lőszerfelhasználása, és mekkora volt a lőszergyártó kapacitás. A szerző becslése szerint a tavaszi hadjárat során a magyar főserég körülbelül 20 000 töltenyt használt fel, míg a nagyváradi lőszergyár március végéig 164 745 darab töltenyt gyártott. Tehát az előállított mennyiség fedezte az összes hadszíntér igényeit. Az időszakonként fellépő lőszerhiányt nem a termelés, hanem az elosztás hiányosságai idézték elő. Az igénybe vett előfogatok túl-

terheltsége, az utak minősége, a gyakran szükségessé váló kerülők akadályozták a feladat hiánytalan ellátását. A szabadságharc során igazából két alkalommal jelentett komoly problémát az utánpótlás akadozása, először Komárom felszabadításakor, másodszer pedig a temesvári ütközetben. A temesvári csata végzetessé váló epizódjában azonban inkább a hadvezetés felelőssége állapítható meg, mint az utánpótlási rendszer hiányossága.

A szerző alaposágát jelzi a képanyag, a térképvázlatok, ábrák megfelelő kiválasztása és elhelyezése. A munkához csatlakozik a tüzérségnél alkalmazott tüzér- és szerkerésztisztek névjegyzéke. A szerző azonban nem jelölte meg a lista forrását vagy forrásait. A jegyzetek alapján megállapítható, hogy a szerző a szabadságharccal foglalkozó legfontosabb monográfiák, a vonatkozó visszaemlékezések mellett a magyar és osztrák levéltári anyagot is alaposan áttanulmányozta.

Csikány Tamás az elvégzett kutatásai alapján azt a következtetést vonta le, hogy

a szervezés minden nehézsége ellenére a tüzéség lett a honvédség legmegbízhatóbb fegyverneme. A személyi állomány kreatívan végezte „munkáját”, a kiképzési hiányosságokat, az esetleges technikai problémákat egyéni megoldásokkal sikerült áthidalni. A honvédtüzérek a szabadságharc során több, évszázados tradíciót cáfoltak meg, kiderült, hogy nem csak a birodalom Lajtán túli területeiről származhatnak jó tüzérek, akik csupán több évtizedes szolgálat után sajátíthatják el mesterségüket. A Magyarországról származó újoncok kiválóan helytálltak a küzdelemben, gyakran felülmúlták ellenfeleiket. Az osztrák hadvezetés pedig kénytelen volt levonni a megfelelő konzekvenciákat: bevezették a nyolclöveges üteg-szervezetet, alkalmazták a magyar honvédség felállítási, tűz- és lövegösszpontosítási módszereit és ezentúl Magyarországról is soroztak tüzéreket.

Pap József